

ՍԱՅԱԺ-ՆՈՎԱՅԻ ԱՆՅԱՅՏ ԵՐԳԵՐԻՑ

ԳԷՈՐԳ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԵԱՆԻ

«Ամէն մարմ շի կարթա իմ գիրքն՝ ուրիշ գրէն է.
«Բուժիտըն աւագ չիմանա՝ քարտի է, բար ու կրէն է»:
Սայաբ-Նոզա.

Գետերըսւրգի կայսերական Դիտութեանց ձեմարանի վրաց ձեռագիրների թուում գտնուում է ի միջի այլոց և մի ձեռագիր մատեան, որը մեր խորին ուշադրութեան արժանի պիտի լինի: Դա մեր ամենահռչակուած ժողովրդական բանաստեղծ, վրաց Հերակլ Բ. Թազաւորի երգիչ, Սայաթ-Նովայի երգերի ժողովածուն է, որը գրի է առել Սայաթ-Նովայի որդի Օհանը Դիօրգի ժմ: Թազաւորի որդի Թէյմուրազ արքայազնի պատուէրով:

Ներկայումս լաւ չեմ յիշում թէ ինչ աղբիւրից, միայն այսօր քանը յիշում եմ, որ ձեռագիրը տեսնելուց շատ առաջ գիտէի արդէն նրա գոյութեան մասին: Բայց գիտեցածս օտահամաժակուում էր նրանով, որ Դիտութեանց ձեմարանում կայ մի վրացերէն ձեռագիր Սայաթ-Նովայի երգերի—ուրիշ ոչինչ: Թէ այդ ձեռագիրը որքան մեծ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում, այդ ես երեսկայիւն անգամ չէի կարող: Այսպիսով՝ եւ 1892 թ. այցելեցի Ասիական Թանգարանը ոչ թէ այդ ձեռագիրը ուսումնասիրելու նպատակով, այլ լոկ հետաքրքրութեան յագուրդ տալու համար: Եւ իսկապէս՝ մի քանի աննպաստ հանգամանքների և զրլ-խաւորապէս ժամանակի սղութիւնը ինձ չէին էլ թոյլ տալ լրջօրէն հետազօտել ձեռագիրը: Ես ձեռքիս տակ չունէի ոչ մի բառարան արեւելեան լեզուների, չունէի մինչև անգամ Ախվերդեսների յայտնի «Սայաթ-Նովայ», հրատարակութիւնը, որ ինձ անհամեմատ մեծ ծառայութիւն պիտի արած լինէր այդ դէպքում:

Այնպէս որ մատենանք միջի անյայտ երգերը որոշելիս եւ զեկաժարուել համ լոկ յիշողութիւնովս: Այդ շտապ աշխատութիւնն էր պատճառը, որ շատ հանգամանքներ, որ իսկապէս առաջնակարգ նշանակութիւն ունեն, բաց համ թողել յիշատակարանս մտցնելու. օրինակ՝ բարբառ, հայերէն, վրացերէն և թուրքերէն երգերի թիւը առանձին-առանձին և ի միասին առած, ձեռքի (զրի) աւելի խորը ուսումնասիրութիւնը, երեսներէ քանակութիւնը և առհասարակ ձեռագրի մանրամասն նկարագրութիւնը և այլն:

Տեսնելով այդ աննպաստ հանգամանքներին, եւ հետաքրքրութիւնս յագեցնելու համար, յիշատակարանին մէջ մտցնում էի մեր անմահ երգչի անյայտ երգերը, ապաքային թողնելով ձեռագրի լուրջ ուսումնասիրութիւնը: Տարբարողաբար ապազան աւելի աննպաստաւոր եղաւ, և ես մինչև հիմա միջոց չունեցայ կրկին տեսնելու այդ ձեռագիրը:

Ներկայ նկատողութիւններս թուցիկ տպաւորութիւնների արդիւնք են, որ եւ վերականգնում համ յիշողութիւնս մէջ, նորից աչքի անցկացնելով իմ 1892 թ. յիշատակարանը: Այս տասը տարուայ ընթացքում չեղաւ մէկը, որ զրէր այդ Ակադեմիական հետաքրքիր ձեռագրի մասին: Եւ ինքս այլեւ յանցանք համ համարում լուել և ծանոթացնում համ հասարակութեան իմ, թէպէտև թուցիկ ու վերջնական նշանակութիւն չունեցող, գիտողութիւնների հետ:

Սայեաթ-Նովայի այդ երգերի հաւաքածուն գտնուում է Պետերբուրգի Գիտութեանց Զեմարանի (Императорская Академія Наук) Ատիական Թանգարանում, վրաց ձեռագրերի բաժնում (Georgica №222): Արդեօք ինչ վերնագրով է նա մտած ձեռագրերների ցանկի մէջ, ներկայումս չեմ յիշում: Յամենայն դէպս գամի անգոյն վերնագիր է, որը ճշտիւ չէ արտայայտում ձեռագրի բովանդակութիւնը—*Гѣорникъ грузинскихъ пѣсень*, կամ որս նման մի բան: Լաւ յիշում համ, որ ցուցակում չէ յիշուած մինչև անգամ երգերի հեղինակի—Սայեաթ-Նովայի անունը: Գրի է առել այդ մատենանը 1823-ին (մատենումս մի տեղ նշանակուած է 23 մարտի 1823 թ.) Պետերբուրգում Թէյմուրազ արքայազնի պատուէրով Սայեաթ-Նովայի որդի Եովանէի ձեռքով, որը իրան տեղ-տեղ շրջան Սէյապովա է անուանում: Անա ինչ է ասում մատենանի յիշատակարանը. «Սև Գոցնի Նախարարը մեղրի մոկ Մուրադովնա Գոյն, Նախարարի Պրոքմա (Որոն Գոյն է) Որոնքն լաւ Գոյն տալիս մեզն Նախարարի լաւ Գոյն: (Այս մատենանը պատկանում է Վրաստանի Թագաւորի որդի Թէյմուրազին. գրի առաւ Սայեաթ-Նովայի որդի Եովանէն իր հայր Սայեաթ-Նովայի երգերը իբրև նրան յիշատակ):»

երկու խօսք այդ եօվանէի մասին։
Հանգուցեալ Գէորգ Ախվերդեանի «Սայեաթ-Նովայ» յայտնի ուսումնասիրութեան առաջարանի ժԲ. երեսում կարգում ենք հետեւելը։

«... Սայեաթ-Նովէն լսելով Աղա-Մահմէդ-խանի հեծելազօրի Վրաստանի սահմանին մօտենալը, միտն է բերում զաւակներուն (ուհեցել է երկու տղայ՝ Մելքիսեղ, Օհան և երկու աղջիկ՝ Սառա ու Մարիամ) ու գալիս է Թիֆլիզ։ Էստեղաց ուղարկում է նորանց Մօզզօկ, ուր նրանք գտնում են հաստատ բնակութիւնն։ Նոյն առաջարանից մենք իմանում ենք Մելքիսեղի սերունդի մասին, բայց Օհանի մասին ոչ մի խօսք չկայ այլևս։ Մեր յիշատակած մատենանց առաջին անգամ երևում է Օհանի (նոյնը՝ եօվանէ և Իվան) գոյութիւնը Պետերբուրգում անցեալ դարի քսանական թւականներին։

Օհանն այդ ժամանակ ծեր էր։ Այդ բանը երևում է նրանից, որ նրա մայրը մնում էր արդէն 1769-ին (տես Ախվ. եր. ԺԱ.)։ Ուրեմն նա մտած պիտի լինէր վաթսուներորդ տարին։ Նա չէր կարողանում գրելը հաստատ ձեռքին բռնել—այդ երևում է նրա զոգ-զոլուն գրից։ Նրա աչքերը լաւ չէին տեսնում, ինչպէս ապացուցանում է մատենանում ցրած նրա նկատողութիւններից մէկը։ «Երբ ձեռքս մոտեցնեմ քեզ, ձեռքս չի տեսնում, քանի որ քեզ չեմ տեսնում» (վերջացնել)։ Միայն ես չեմ ստում, որ ակնոցս վառ էր)։

Օհանը հասկանում էր Թիֆլիզի հայերէն, վրացերէն ու գուցէ նոյնպէս թուրքերէն բարբառները։ Վրաստանից հեռանալուց յետոյ սովորել էր նոյնպէս և ռուսերէնը ոչ-հիմնաւորապէս։ Զուրկ էր հօր տաղանդից և առհասարակ նրա մտաւոր պատրաստութիւնից, թէպէտ և բաւական ծանօթ է երևում աշուղական լեզուին և արուեստին և մինչև անգամ յաւակնութիւն ունի իրան բանաստեղծ երեակայելու։ Նա հօր երգերին կցել է մատենանի վերջում իր յօրինած ռուսերէն լեզուով խաղեր՝ յարմարեցրած արեւելեան (աշուղական) առաջափութեան։ Այս ոտանաւորները գրուած են անգրագիտօրէն և զուրկ են որևէ գրական արժանաւորութիւնից։ Այսքանը մատենանի գրողի մասին։

Արդեօք այդ երգերը Սայեաթ-Նովային են պատկանում։ Թոյնելով մի կողմ այն հանգամանքը, որ մատենանը կեղծիքի ոչ մի առիթ չէ տալիս, ոտանաւորների լեզուն, նրանց կազմուածքը, Սայեաթ-Նովայի սիրած շատ բառեր ու դարձուածքներ ուղղակի մատնում են մեր անմահ երգչին։ Այսպէս կարող

էր գրել միայն Սայեաթ-Նովան, որին կարելի է ճանաչել նրա մի առանձին: Էլ չեմ խօսում այն բանի մասին, որ մատենանի մէջ մտած են ամբողջովին այնպիսի երգեր, որոնք առաջուց յայտնի են իբրև Սայեաթ-Նովայի սեփականութիւն:

Ինչ աղբիւր է ծառայել Օհանին հօր երգերը գրի առնելիս:

Այս հարցին կարելի է միայն մի որոշ պատասխան տալ, որ Օհանի և Ախվերդեանի աղբիւրները միեւնոյնը չեն եղել, այսինքն Սայեաթ-Նովայի յայտնի ձեռագիրը: Պատճառը այն մէծ տարբերութիւնն է, որ կոյ երկու ձեռագրներում: Եթէ ընդունենք մինչև անգամ, որ Ախվերդեանի ձեռագրում մտած մինչև այժմ անյայտ երգերը տեղաւորուած էին բնագրի այն մասերում, որոնք պակասում էին նրա Ախվերդեանի ձեռքն ընկած միջոցին, այնուամենայնիւ շատ հանգամանքներ տալիս են ենթադրելու, որ յայտնի բնագիրը չէ ծառայել Օհանին իբրև աղբիւր: Դրա համար հարկւում է միայն վերցնել թէկուզ մի երգ Օհանի ձեռագրից և համեմատել նոյն ժողովի հետ Ախվերդեանի հրատարակութիւնից: Եւ իսկոյն կը պարզուի հետևեալը—առանձին զանազան քանակութիւնը, աղբիւրի կարգը, շատ բառերի ու դարձուածների տարբերութիւնը: Էլ չեմ խօսում երգերի զանազան կարգի մասին երկու աշխատութիւններում և վերջապէս վրացերէն երգերի բացակայութիւնը բնագրից: Մնում է ենթադրելու, որ Օհանին իբրև աղբիւր ծառայել է կամ յիշողութիւնը, կամ, որ նա ձեռքի տակ ունեցել է մի այլ ձեռագիր աղբիւր, դուցէ զրա՞ծ հէնց Սայեաթ-Նովայի ձեռքով: Առաջի ենթադրութիւնը, չը նայելով իր դժուար հաւանականութեան, չի կարելի բոլորովին ժխտել: Պէտք է ի նկատի ունենալ այն բացառիկ յիշողութիւնը, որը ունեցել են մեր պապերն ու հայրերը և ունեն հասարակ ժողովրդից շատերը դեռ: Մինչև հիմա զէպի իրանց սիրած աշուղների ժխտելը և առհասարակ ժողովրդական երգերը: Օհանը, երբ որ Թիֆլիզից հեռացաւ, մօտ երեսուն տարեկան էր, եթէ ոչ աւելի: Ուրեմն Թիֆլիզում նա կարող էր լսած լինել հօրից կամ ուրիշ շատերից Սայեաթ-Նովայի երգերը և յիշողութեան մէջ պահել: Վերջապէս նա Մօզղօկում եղած ժամանակ կարող էր կարգաւ հօր բնագիրը ու մտքում պահել շատ երգեր և յետոյ քանանական թաւաններին վերականգնել յիշողութեան մէջ և գրի առնել: Պետերբուրգում: Գուցէ այս հանգամանքին ազատ խմբագրութիւն հօր երգերի վերաբերեալ: Գրաւոր աղբիւր ձեռքի տակ ունենալիս նա բաւականին սանձուած պիտի լինէր: Այդ յիշողութիւնը չէ՞ արդէօք, որ նրան շատ անգամ դաւաճանել է. օրինակ՝ Օհանը շատ անգամ չէ յիշում

երգը ամբողջապէս (համեմատած Ախվերդեանի հրատարակածի հետ), այլ միայն նրա մի քանի տուները, և վերջապէս չէ՛ որ նա գրի է անցրել երգերի մի աննշան մասը Սայեաթ-Նովայի բոլոր երկերի հետ համեմատած: Յամենայն դէպս այս հարցը կարող է պարզել մատենանի խորին ուսումնասիրութիւնը: Կարող է պատահել որ Օհանը բացի իր յիշողութիւնից, ձեռքի տակ է ունեցել և որեւէ գրաւոր աղբիւր:

Մատենանը երկածալ է, բաւականին հաստ: Երեսներին զբրուած են համարներ, բայց ոչ Օհանի ձեռքով: Մատենանի բովանդակութեան մեծ մասը կազմում են Սայեաթ-Նովայի երգերը, իսկ վերջին, աւելի աննշան մասը Օհանի ուսերէն լեզուով յօրինած այլանդակ «խաղերը»:

Սայեաթ-Նովայի երգերից առաջ գալիս են թուրքերէն, յետոյ վրացերէն և ապա հայերէնները: Արագ աչքի անցկացնելով այդ երգերը, կարելի է դալ հետեւեալ եզրակացութեան:

Վրացերէն երգերը պարզ են և անպաճառ, գրուած են զրլ-խաւարապէս յանկարծուտ, որեւէ դէպքի առիթով և կապ ունեն հեղինակի կեանքի հետ, ուրեմն և կարող են ծառայել իբրև կենդանի աղբիւր Սայեաթ-Նովայի կենսագրութեան (յօդուածիս վերջում մէջ կը բերեմ մի օրինակ):

Հայերէն երգերը, ընդհակառակն, հեղինակի տառնձին հոգսերի ու զբաղմունքի նիւթ են եղել: Երևում է, որ նրանց վրա հեղինակը աշխատել է, սիրտ է մաշել և նրանց տալիս է առանձին նշանակութիւն: Նրանք նրա հոսուն մտքի արտայայտութիւններն են և անհամեմատ աւելի կոկուած:

Սայեաթ-Նովան իսկապէս հայերէն երգերով էր, որ յետագայ բազմաթիւ աշուղների համար շեղւալ ստեղծեց: Թուրքերէն երգերը իմ կարծիքով աւելի երկրորդական նշանակութիւն պէտք է ունենան: Տեղը և հանգամանքները թոյլ չեն տուել Սայեաթ-Նովային լաւ սովորելու այդ լեզուն և եթէ նա գրել է թուրքերէն մեծ քանակութեամբ երգեր, այդ միայն նրա համար, որպէս զի ժամանակի տուրքը վճարէ և յետ չը մնայ ժամանակակից յայտունի աշուղներից: Սրանք նրա երիտասարդ ժամանակուայ արդիւնքները, իսկապէս, փորձերը պիտի լինեն, երբ Սայեաթ-Նովան զեռ չէր դուրս եկել ինքնուրոյնութեան ճանապարհը:

Մատենանի կարգալը ներկայացնում է գծուարութիւններ: Գուցէ մասամբ այս հանգամանքն է եղել պատճառը, որ ոմանք գիտենալով նրա զոյուլեան մասին, այնուամենայնիւ ձեռք չեն դարկել նրա ուսումնասիրութեան: Ուսումնասիրողը պէտք է ծանօթ լինի ոչ թէ միայն Թիֆլիզի հայերէն, վրացերէն և թուր-

քերէն բարբառներէ հետ, այլ և աշուղական լեզուի, արուեստի հետ: Զեռագիրը բառացի կարգաւորվ հետեանքի չի կարելի հասնել: Պէտք է կարգաւ աւելի գուշակելով, սրբազրկելով: Այս ևս պէտք է ի նկատի ունենալ, որ վրաց գիրը չի կարողանում արտայայտել հայ և թուրք լեզուների հնչիւնները և որ այդ երգերի գրի տոնոգրը կրթութիւնից դուրկ և կիսազրգազէտ մարդ էր: Օհանը շատ անգամ չլմբոնելով հօր գործածած շատ բառեր և դարձուածքներ, մէջ է բերում նրանց վայրիվերոյ և շատ տեղ միջնացնում և աղաւաղում է բնագիրը: Շատ տեղեր ևս կարգացել ևս աւելի ենթադրելով, քան թէ կարելի է տառ առ տառ դուրս բերել ձեռագրից: Յիշատակարանումս նրանք մտնում էին աւելի ուղղուած, սրբազրած: Բայց ի նկատի ունենալով այն, որ ևս միջոց և ժամանակ չեմ ունեցել լիովին ուսումնասիրելու ձեռագիրը, իմ բնթերցումը չը պէտք է համարել բոլորովին անթերի և վերջնական:

Սայեաթ-Նովայի բոլոր երգերը գրուած են վրացերէն սղագիր, իրար կապուած տառերով: Զեռքը վարժ է, թէպէտ անհաստատ և տեղ-տեղ դողդոջուն: Յիշատակարանիս մէջ ևս արտանկարած ունեմ Օհանի ձեռքից օրինակներ, որ ևս աւելորդ եմ համարում մէջ բերել իմ թուցիկ նկատողութիւններս մէջ:

Հայերէն երգերը 28 հատ են, որոնցից երկուսը խառն ուրիշ լեզուների հետ: Սրանցից մինչև այժմ յայտնի են 18-ը, որոնք մտած են Ախվերդեանի հաւաքածուի մէջ: Տասը, որոնց թւում և բազմալեզու ոտանաւորները, բոլորովին անյայտ են:

Երգերը վեջանում են բացատրութիւններով, որոնք ցոյց են տալիս երգի ձեւը, եղանակը. «յից մոյնմանն, յից տղչեօնտ... (այս մուխամբազ, այս թէքնիս...)»

Երգերին կից երրիմեապէս գրուած են Օհանի վրացերէն լեզուով բաւականին հետաքրքիր բացատրութիւն-ծանօթութիւնները: Օրինակ՝ իմ բերած երրորդ («է՛յ բէմուրազ մի սպանի») երգին կից գրուած է հետևեալ ծանօթութիւնը (մէջ եմ բերում ուղղակի հայերէն թարգմանութիւնը). «Սա միքանի լաւ եղանակներով է ասել Սայեաթ-Նովան: Այս խեղճն էլ (Սայեաթ-Նովան) սիրուց բռնուած՝ ճարտասանի լեզու է գործ դրել և ծանր մաքրի մէջ խորասուզուել, որովհետև այդպէս է աշխարհը—ուսայն պիտի անցնի: Ով որ սրտ (այս մտածանք) կարգաւոր միտք ունենաք, մի-մի ողորմի ասացէք ողորմիւուն (Սայեաթ-Նովային) և յիշեցէք ձեր նուաստ ճորտ՝ տարաբաղդ Իվան Սէյեաղովինը: «Մօտըթ նասօղըն կու հարփի» (Ախվ. Խ Գ.) երգին կից. «Սայեաթ-Նովան մի աղիդ անուանի բարեկամ է ունեցել, այս քով-

լաման (երգի եղանակ) նրա վրա է ասել: Իմ այս տեղ բերած չորրորդ (առաջարկ զինաց բուլբուլի մաս) երգին կից. այս մուխամբազը (երգի եղանակ) Մայիաթ-Նովան յորինեց, որ Շահը (Աղա-Մանազ-խանը) պետք է գայ մեծ ժխորով նրա գերեզմանի վրայ. այս էր պատճառը, որ նրան մաս-մաս արին...» Օհան ուզում է ասել, թէ Մայիաթ-Նովան այս երգով դուշակել էր, թէ ինչ մահով պիտի մեռնի (երգի վերջին մասը հետեւեալն է. «Մայիաթ-Նովի գերեզմանն Շահ-Արստի լալի նըման շահի վէր դալուն մեռւմ է»):

Ան յայտնի երգերի ցանկը: Վերնագրերներին կից զբուած հայկական թանշանները ցոյց են տալիս թէ նրանք Ախմեր-դեանի հրատարակած որ խաղին են համապատասխանում:

1. Շատ մարթ կօւէ յիս շարէմէն հարաթ իմ (ԺԲ)
2. Քիզ սազ դուքա ալ շումաշըն, հարանի (ԽԵ)
3. Քանի վուր ջան իմ, յիս քիզ շուրբան իմ (ԽԲ)
4. Էշիքիցըթ հիվանդացիլ իմ, գիզի համա իմ լալի (ԻԲ)
5. Ձիս ասում թէ լացիս էլի (ԺԵ)
6. Աշխարս մէկ փանջարս է, թաղէրէմէն բէզարիլ իմ (ԼԴ)
7. Դուն շատուցվէ իմաստուն իս (Ը)
8. Հուտըթ աշխարս մախլից (ԽԱ)
9. Անգին ակըն վըրէթ շարած (ԻԱ)
10. Քամամ աշխար պըտուտ էկա (ԻԵ)
11. Պատկիրըթ շալամով քաշած (ԼԵ)
12. Բէզաւիլն վուր խօսէցնիս (ԼԵ)
13. Մէ խօսկ ունիմ իլթիմազով (Ե)
14. Աջափ, քու սիրտըն օվ շինից (ԻԸ)
15. Մօղըթ նստողըն կու հարփի (ԽԴ.)
16. Մէջլումի պէս կօրաւ հարբս (Ձ)
17. Ամէն սադի մէշըն դօված (Ա)
18. Արի համով շուլուղ արա (ԼԲ)

Մի փոքրիկ նկատողութիւն: Վերե յիշատակուած 18 երգերից 16-ը Ախմերդեանի մօտ ունեն թւականներ, երկուսը միայն չունեն:

Անյայտ երգերը սրանք են.

1. Արբիմըն կարթացիլ իմ դասէ դաս.
2. Արբ Աստուած սիրիս, բէն բարի կացի.
3. Փահրադըն մէրած, Շիրին ասաց¹⁾.

¹⁾ Եյս տեղը յիշատակարանի մէջ բոլորովին ոչնչացրած է: Ենթադրում եմ, որ այստեղ պիտի լինի «Փահրադն մէրած» երգը, սրը ցանկին մէջ արեւ տեղ չէր յիշուած:

4. Ե՛յ բեմուրաց մի սըպանի.
5. Հնդկաց քաղաքիցըն հանած.
6. Անկ ու ունքըթ՝ վէր իս թօղի.
7. Պարսը դնաց բուլբուլի մօտ.
8. Մշու Սուլթան սուրփ Կարապիտ (հայերէն և թուրքերէն).
8. Մտա էշխի քուրէն խալիս դարնալու.
10. Իս բա միվիզա (հայերէն, վրացերէն, թուրքերէն):

Այսպիսի մեծ քանակութիւն անյայտ երգերի, որ երևում է յանկարծ մի անձանթի մատենանից, ենթադրել է տալիս, որ Ախվերդեանի ձեռքն անցած «Դավթարը» շատ կիսատ պիտի լինէր: Ինձ թւում է, թէ հետաքրքրուողը մինչև այժմ էլ կարող է գտնել հնուց մնացած «դավթարներում» մեր ժողովրդի սիրած երգչի անյայտ խաղերից: Սրան ապացոյց կարող է լինել հանդուցեալ Գէորգ Տէր-Աղէքսանդրեանի «Թիֆլիսեցոց մտաւոր կեանքի» մէջ մտքած Սայեաթ-Նովայի երկու բաւականին աղաւաղուած խաղերը ¹⁾:

Ես կարծում էի թէ յայտնի երգերի թւականները ինձ պարզել կաան, թէ հեղինակի կեանքի մի որոշ ժամանակամիջոցին են վերաբերում ինձ հետաքրքրող մատենանի բոլոր երգերը: Բայց այդ չափողուեց, որովհետև թւականները բռնում են համարեա այն ամբողջ ժամանակամիջոցը, երբ Սայեաթ-Նովան գրելիս է եղել հայերէն:

Այստեղ մէջ եմ բերում բոլոր անյայտ երգերն այնպէս, ինչպէս ես կարգում եմ:²⁾

¹⁾ Հօրս թղած ձեռագիրների մէջ ես գտայ ի միջի այլոց Սայեաթ-Նովայի մի քանի ստանադները, որոնցից երկուսը հայերէն. մէկը յայտնի՝ «Մէկըն Ընդւր չէ ցամաքում, որտի մէջն աքուն մընաց» և միւսը անյայտ՝ «Եշխիթ կըսիքն որտի մէջն վար է»,

²⁾ Հարազատ պահպանելու համար Թիֆլիսի բարբառի այն հնչիւնները, որոնք հանգիպում են այստեղ բերած երգերի մէջ և որոնց չէ կարողանում արտայայտել հայկական գիրը, ես զնիվաբուել եմ հետևել ֆոնետիկական (transcription)

1) գ նոսր (չ) համապատասխանում է վրաց ყ և արաբական ع հնչիւնին: Թրինակ՝ «չուս, «չարիք»:

2) ու նոսր (—) արտայայտում է աշվանկային կամ բազմադե (несогласное) ու Թր. «Աստ—ան», «էք—ած իմ» (բայց ոչ «Աստուած»)

3) որովհետև մեր յ առաջ ներկայումս կարգել է իր խնկան, նախնական նշանակութիւնը բառի օկըրում, ես զբոս աեղ գործ եմ անում, և առաջաբերում եմ կարգաւ իր նախնական նշանակութեամբ, այսինքն ինչպէս լատինական յ: Թրինակ զբում եմ «յարա», յիս (jar, jis) և աշ «յար», յիս,

I

Աչկ ու ունքըք վէր իս թօղի, հէքիմըք անճարի բարաթ.
Աշնփ, քիզ թնչ գէթ իմ արի—խօսում իս դու չարի բարաթ.
Օվօր քիզ խայէն մըտիկ տա, սիրարն դարնա քարի բարաթ.
Թէգուզ պահէ, թէգուզ սպանէ զըրանըք նօքարի բարաթ:

Դրրանըք նօքար չիս պահի, թաքաուր իս՝ ուլ սըպանօզ.
Պօսկըս արակօվ իմացի, զօհրա աստղ, փուզուլ սըպանօզ.
Բաց—իլ իս բաղի միշումըն, կարմիր վարթ, բուլբուլ սըպանօզ:
Կարիլ տու քանի կարում է—քու թուրըն սարդարի բարաթ:

չար, ինձ մէ ճփա կանգնէցրու—կէնամ խաթըրջամի նըման.
Գիշիւր ու ցէրէկ լալիս իմ, աչկիրըս է նամի նըման:
Թօղ զըրանըք նընգած ըլիմ օտար բարէկամի նըման:
Անգալըն Աստ—ամ սըպանէ, Փահրազ Շիրին չարի բարաթ:

Գարնան շնչի ծախկի նըման կարմիր վարթըն բաց է ըլում.
Ինչ օքուտ է քու բազմընչուն, վուր բուլբուլըն լաց է ըլում.
Պըրօշէմէթ միղր է կաթում, թօղնիս, յախէթ թաց է ըլում,
Էնգուր համա քախցր իս խօսում—լիզութ է շաքարի բարաթ:

Մարթ իր խօսկօվ կու ճանանչ—ի, գուզէ Շահի վէդիր շինին.
Բէգասըն ասըլ չի դարնա, թէգուզ վէքիլ, նաղիր շինեն.
Թէ կու մընաս, ամէնան տիզ քու հունարըն հաղիր շինին.
Սայաթ—Նօվահ, խօսկըք ասա—չլի քամու դարի բարաթ:

II

Հընդկաց քաղաքիցըն հօնած, ջափահիր քար արմանէլու,
Ինչին դիփչիս նաւը կօնիս, վօսկէ փարգալ արմանէլու.
Ամէն մարթ չի կարա ճարի շահօվ շքար արմանէլու.
Մարթ հիզըք չի կարօզ խօսի, Բօստօմի Ջալ արմանէլու:

որ կարօզ էր սխալմամբ կարգացուել «har, his»: Բռնքի մէջ տեղ թաղում եմ
յանփոփօխ: Օր. «մայիս», «Սայաթ—Նօվահ»:

4) նոսր ամ. ըմ., (— ըմ...) անդային ձայնաւորներ են, համադասարան
խան ֆրանսիական an, am... Օր. «հօրա», «շէրտա»:

Շինչատի ծար բըհամ էկար, շէնքըթ տաշիլըն ինչ կօնէ.
 Էրանի է քու տիրուշին—շաղին շաշիլըն ինչ կօնէ.
 Էրէսըթ խոստ մուրաստ—շալամ քաշիլըն ինչ կօնէ.
 Կարմիր ու կանանչ ու ճէրմակ, սարխար ալ արմանէլու:

Դուն հիշտ շիմիշ անէլու չիս, ճըրաք վարած, դըժար ճարած.
 Օվօր Էրէսըթ կու տէսնէ, խիլքըն կու դարնա շըվարած.
 Անդին շաշութ, անդին ալմաս, բօլօրքըթ ջափահէր շարած,
 Սկանդարի Զուլդարէն թօղած, ջընաղ հէքալ արմանէլու:

Համաշա սէյրան իս անոււմ, վարթ ու մանիշակ քաղոււմ իս.
 Շուշա բըրօլէ գուլարգան բէրնէթ վարթաշուր մաղոււմ իս.
 Թաքաուրի թաշի ջիդա, վօսկէ թիլլըղ շաղմաղոււմ իս.
 Վուրանուրթի ձէրիցըն փախած ջէյրան, մարալ արմանէլու:

շար, քիզանից հիրանալու մէրնէլուս վըրա դըժար ա.
 Էշիսէմէթ ջունուս իս դարի—թնչպէս անիս ինձի չարա.
 Ավէլի չէ Սալաթ-Նօվէն—քիզի ծարա ու նօքար ա.
 Նըրանից ձիրքըթ քաշիլըն էս էլ շատ ա արմանէլու:

III

Է՛յ բէմուրաղ մի սըղանի, չունքի արիւր սէր, նազանի.
 Թէ քիզ ալէլ շաղ շար սիրիս, ումրըն չանիս խէր, նա-
 զանի:

Աշխարոււմըս դուն իս ջան իս,
 Դուն իս Շահ իս, Սուլթան, խան իս.
 Խնչ կուլի միզ մըտիկ անիս.

Հազարէն մէ ջէր, նազանի:

Շարիր գափրիշ իս, հաջ չունիս.

Դիլիս էրծաթէ թաջ չունիս.

Իս քիզ ալէլ իլաջ չունիս.

Դուն դարի ինձ տէր, նազանի:

Կըրակ տըվիր կըրակն ալէլի.

Ձախմախ ունիս դուն ցալէլի.

Աշխարոււմ քիզնից ալէլի

Օ՞վ ասալ թէ կէր, նազանի:

Սայաթ-Նօվէն իմ, նար չունիմ,
չիս վարթըն իմ մին խար չունիմ,
Թէ դուն ասիր յադ շար չունիմ,
Իզրարըթ գըթար, նազանի:

IV

Քարար գընաց բուլբուլի մօդ զվարթըն քու գալուն մընում է,
Ճուխկընիբըն բացբացըրած վերէն շուր գալուն մընում է:
Արափուտուց զանգակի պէս քախցըր ան տալուն մընում է:
Բուլբուլն ասաց. «Ձիմ կարող գա, պունպունէն լալուն մընում է»:

Վարթըն ասաց. «Իմ բուլբուլին ալ պունպունէն վժանց կու խափէ:
Թէ խիք ունիս, շարիր բուլբուլ, էլ քու բաղի ճահիէն չափէ:
Քանի գուզէ քընած տիղըն իր թշնամին կուրն կապէ,
էլի վիրչում մէղան (?) ¹⁾ Բասամի Զալին մընում է»:

Վարթըն ասաց. «Քային բուլբուլ, նայաթ էտ քու էթաիրարին,
Անցկացաւ ապրիլ, մայիսըն, մէկ օր չը հարցըրիր յարին»:
Զէթուդ թէ մուրազին համին, տիս, ինչ արավ քալթար շարին,
Փահրազին քուռգըն սըպանից, Շիրին խանջալին մընում է:

Աշխարումըն վարթն է էլի բուլբուլն էրի սիրէկանըն:
Բուլբուլի լիզուով իմ ասում, Տէր, պահէ վարթի նըմանըն:
Աշխարումըս քանի սադ իմ, Սայաթ-Նօվի գերէզմանըն
Շահարասի լալի նըման շահի վէր գալուն մընում է:

V

Փահրազըն մէրած, Շիրին ասաց՝ շարէն էրած իմ.
Քաշուլ է վարթըն, մօդ չէ թօղնում, չափարէն էրած իմ,
Բուլբուլն ասաց՝ զվարթիս խաթրի խարէն էրած իմ:
Տասնումէկ ամիս մուշամ կացի, տարէն էրած իմ.

¹⁾ Շեքիթեշեի բաւերը եւ լիշառափաբանի մէջ ասօրաբոլք արտանկարում էի:

Աստուած կու սիրիս, զար մի հաքնի, զարէն էրւած իմ,
Մէջուսի նըման ման իմ գալի, յարէն էրւած իմ:

Զրկա Փաշահի խաղինումըն մալ քիզի լայիդ.
Հալա չեն գօրծի թիրմանումըն շալ քիզի լայիդ.
Օսկէ մասնումըթ գուն զըրիլ իս լալ քիզի լայիդ,
Հաքիլիս աւլաս, բանդն է գուզազ ալ քիզի լայիդ:
Աստուած կու սիրիս, զար մի հաքնի, զարէն էրւած իմ,
Մէջուսի նըման ման իմ գալի, յարէն էրւած իմ:

Խօսկերթ քախցըր, լիզութ շաքար շարթի միշումըն,
Գարունքւան ծաղիկ, բացիս էլի մարտի միշումըն.
Մաղիրթ ըհան, վաթըթած է վարթի միշումըն.
Կանանչ տէրէվէն նամ չի կաթի վարթի միշումըն.
Աստուած կու սիրիս՝ զար մի հաքնի, զարէն էրւած իմ,
Մէջուսի նըման ման իմ գալի, յարէն էրւած իմ:

Սոյաթ-նօվէն իմ, էնդուր կուլամ, զարգիրս արբար.
Մաղիրթ ըհան, կլաղիտուն է, հուսիրթ շարբար,
Բարակ սուրաթիթ խիտ սազ գուքա գիրս ու զարբար ¹⁾...
Աստուած կու սիրիս, զար մի հաքնի, զարէն էրւած իմ,
Մէջուսի նըման ման իմ գալի, յարէն էրւած իմ:

VI

Այրըն Աստուած սիրիս, բէն բարի կացի,
Գիմ գազաթիթ արա գա ու այր թօ:
Էլ էրանի չըկա գա գալում մարթուն.
Ըհթ էրէսիթ դի թօ ու այր թօ:

Ժէ ժամանակ հասալ աչկերիս լալու,
Ին ինծի զըցէցիր զարդըս վուխալու.
Լիւն լալով իմ էս աշխարհս մնալու,
Էնդուր նախ քաշէցի խէ ու այր թօ:

¹⁾ Այս վերջին տան մէջ, ինչպէս երևում է, գաղափար է մի ամբողջ տող.

Մա ծովումն մընաց, դուա չէկաւ նավըթ,
 Կէն կամով ավելցրիբ քու սրտի ցավըթ.
 Հօ համան կանչում իս ձա ձայնով դավըթ,
 Ղաթ շարու կաց ճարիս....*)

Բէ բուն ցօ ցամբիլ է, հին հունար ունէ,
 Փիւր փակէցին դուրըն, քէ շրքար ունէ,
 Եվ օ ֆէն կարթալու Աստուած ճար ունէ,
 Հալալ Սայաթ-Նօվէն կէն ու այր թօ:

VII

Այբիմըն կարթացիլ իմ դասէղաս,
 Հասա բաէ, հասա ջէ, հասա սէ,
 Անգըրծակի մէ ձէն էկաւ դասէղաս,
 Անգաճ կալա, չիմացա ինչ հասաւ է:

Հազար տարին մարթու աշկին թաք աուր,
 Քանի՛ տընագ, քանի՛ հարուստ, թաքաուր,
 Ձի հարցընի ախկատ, հարուստ թաքաուր,
 Մահըն վուր կա, արանց կըշիբք հասաւ է:

Դարնացաւ, ավելցավ, կինքս ծովացավ,
 Ախ քաշէլէն սիրտըս նըզավ, ծովացավ,
 Կաթէլով, կաթէլով դարդըս ծովացավ,
 Մէ մարթ չըկա, վուր ինձ խըրտտ հասաւ է:

Հազար տարին մարթու աշկին քաքա սուն,
 Օ՞վ է մնացի աշխարումըս քար ասուն,
 Սայաթ-Նօվա, տարիթ էլաւ քարասուն,
 Դուն մահի հիդ, մահ քիդի հիդ հասաւ է:

*) Ոստնուրի կազմը ցոյց է առիւթ, որ այստեղ պակասում է մի տմբող՝
 տուն, եթէ ոչ աւելի:

VIII

Մըտա էշիւի քուրէն խալիս դարնալու,
Սիրարա էլաւ քէ ու այր, էրկու բէն.
Կամալ.... մտա դարդըն բարնալու,
Ում բրբնիմ օէ ու այր էրկու բէն:

Դադա պիտի խօսկըն շաղամի շինէ,
Շարբարի միջումըն սամթիլ չինէ,
.....
Մարթ վուր ըլի նու այր էրկու բէն:

Ինչպէս վուր կրակին չի դիմանա մուս,
Էնպէս սաւաթ ըլի, օվօր խօսի հուս.
Սայաթ-Նօվէն ասաց Էնգուր չէ պակսում
Էրկու աչկէս էրկու այր էրկու բէն:

I

Յայտնի երգերից եւ ընդօրինակել եմ առաջին պատահած երեք երգը: Նրանց վրա զազափար տալու համար՝ եւ մէջ եմ բերում մէկը ամբողջովին, իսկ միւսներից վարիանտներ ե նրանց հետ դուգահեռաբար՝ Սայաթ-Նովայի ընդգրկի համապատասխան տեղերը համեմատութեան համար:

Սայաթ Նովայի ընդգրկը (ըստ Ախվերդեանի Լև խաղը)¹⁾.

Պատկերբըզ շալամօվ քաշած, թահրըզ ունգէ ունգ իս անուս.
Էրէսիզ խալըն ծածկում է մաղիրըզ, խափանգ իս անուս.
Բացվիլ իս կարմիր վարթի պէս, բըլբուլի հիզ հանգ իս անուս.
Ակոէքըզ օսկումըն շարած, պըռօշըզ մահանգ իս անուս:

Էրէսըզ նուր լուսնի նըման՝ քանի կէհա կու բօլբրվի.
Դաստամազըզ նա՛մ չի ուղի, առանց հուսիլ կու օլբրվի.

¹⁾ Ախվերդեանի ուղագրութիւնը թղծում եմ անփոփոխ:

Էնդու համա քու տէնողըն իր ճամբէմէն կու մօլըրվի.
Եփ մըտնում իս մէջլիսումըն, շանգ շուխի շաբանգ իս անում:

Էրէսըդ տէնէլու դու քան քաղաք քաղկով, գիդ գիդի պէս.
Մեռնողըն քիզմով կու առնէ անմահական գիդ, գիդի պէս.
Եփ տիգէմէդ ժաժ իս գալի, շըխշըխկում իս ջիդջիդի պէս.
Ի՞նչ կօնիս սանթուր, քամանչէն, գուքսըթ չօնգուր, չանգ իս
անում:

Մուցիդ մէշըն վարթ, մանիշակ, սըմբուլ ու սուսան իս շինի.
Քու տէրըն բաղըն ի՞նչ կօնէ, քու հուսան ուհան իս շինի.
Քամին մէշըն անց է կէնում՝ մաղիբըդ ելքան իս շինի.
Աշխարքըն ծով, դուն մէշըն նավ, ման իս գալի, լանգ իս անում:

Տասնէմէդ մէկըն չին ասի՝ թէգուդ աշխարըս քիզ դովին.
..... մանիշակ բաց արած ծովին.
Բաս քու էշխին վժանց գիմանամ, ջուրըն տանէ Սայխաթ-
նովին,
Թէ տէնողըդ մէկ էլ տեսաւ, գիվանա դաբանգ իս անում:

Ակագեմիական ձեռագիր.

Պատկերքըթ չալամով քաշած, թահրըթ բանգէ բանգ իս անում.
Էրէսիթ խալըն ծախկում է, մաղիբթ օցի հանգ իս անում.
Բաց իս էլի՝ կարմիր վարթ իս, բուլբուլի հիդ հանգ իս անում.
Ակրիքըթ օսկումըն շաբած, պըրօըթ մահանգ իս անում:

յար, քու ծուցըն վարթ, մանիշակ, սըմբուլ ու սուսան իս շինի.
Քու տէրըն բաղըն ի՞նչ կօնէ, քու հուսըն ուհան իս շինի.
Քամին մէշըն անց է կէնում, մաղիբըթ չէլքան իս շինի.
Աշխարըս ծով, դուն մէշըն նավ, ման իս գալի, լանգ իս անում:

Թարիքըթ օջով չի ասի—քաղաք քախկով, գիդ գիդի պէս,
Մէրնողըն քիզնից կու արնէ անմահական գիդ, գիդի պէս.
Չիփ խաղում իս, պսուտ գալիս շըխշըխկում իս ջիդջիդի պէս.
Ի՞նչ կօնիս սանթուր, քամանչէն—գուքսըթ չօնգուր, չանգ իս
անում:

Տասնէմէն մէկըն չին ասի, թէ դուդ աշխարհս քիչ դովին.
 Նունութար, ծագիկ ծիրանի, մանիշակ բաց արած հովին.
 Բաս քու սիրուն վունց դիմանա—ջուրն տանէ Սայաթ-Նովին,
 Թէ տէսնօղրթ մէկ էլ տէսնէ դիմանա ու բանգ իս անում:

II

Սայաթ-Նովայի բնագիր (ԻԼ խաղի վերջին երկու տուները).

Թէ դուդ իմացի, կարթացի իմաստնասիրաց առակըն,
 Էշխէմէդ ջուհուն իմ էլի, վէր էկաւ սրբտիս վարակըն,
 Աստուած վկայ, մարթ չըքաշէ՝ դըժար է էշխի կըրակըն,
 Տէսայ արունուտ ջէյրանըն՝ վուրսնուրթին զէնից բէղամադ:

Անց կացաւ աշու խաղալ է ուզում,
 Հասաւ զարունքման հուսանըն բլլ
 Սայաթ-Նովէն տոսնց նընգիր ճիւղն գ
 կորցրած խճիթկարի պէս նըստա

Ակադեմիական ձեռագիր՝

Դուգիս իմացի, կարթացի իմաստնաց սիրով արակըն.
 Ախ քաշէլէն սիրաւու էրուից, վէրացաւ սրբտիս վարակըն,
 Աստուած վրկա, մարթ չը քաշէ—դըժար է էշխի կըրակըն,
 Տէսա արաւու ջէյրանըն վուրսնուրթի միզնից բէղամադ:

Հասով զարունքաւ հուսանըն, բույրունիւրն գալ է ուզում.
 Կարմիր ու գուլգաղա հաթի սարիակըն խաղալ է ուզում.
 Սայաթ-Նովէն արանց նընգիր, վիզըն գըցած լալ է ուզում,
 Ջարըն կօտրած խճիթքարի պէս նըստած է խաղնից բէ-
 ցամադ:

III

Սայաթ-Նովայի բնագիր (ԺԳ խաղի Դ տունը).

Տէսնօղըն նախըդ կու՝ տընդդէ էն . . . բուլի պէս.
 Ձընի տակէն նուր դուս էկած, արիւ վիբած սըմբուլի պէս.

Թուղ վրէժ լալով պըտուտ գամ, վարթի կարօտ բուլբուլի պէս,
Դուն ինձնից շուտով մի թըռչի՝ շավարդան, բազայ իս աղիդ:

Ակադեմիական ձեռագիր.

Տէննօղըն թահրըթ կու տընդդէ, փարշէվանգի բշրուլի պէս,
Ջընի տակէն նուր դուս էկած, արիվ դիրած սշրուլի պէս.
Թօղ վրէժ լալով պըտուտ գամ, վարթ կօրցըրած բուլբուլի պէս.
Դուն ինձ շուտով մի կօրցընի, շավարդէն, բազա իս, աղիդ:

Յօդուածիս վերջում աւելորդ չեմ համարում մէջ բերել իր-
րև նմուշ և վրացերէն մի երգ: Այս երգի գանազան նախադասու-
թիւնները կտոր-կտոր իրրև առածներ, ասացուածներ դեռ մինչև
հիմա գործ են ածում վրացիք առանց գիտնալու, որ դրանք ոչ
թէ վրացի ժողովրդի սրամտութեան արգասիք են, այլ մի հայ
աշուղի ժողովրդականացած էկսպրօմատ:

Այս ոտանաւորը շատ լաւ բնորոշում է ժամանակի ոգին
—բարքերի և դասակարգերի յարաբերութեանց պարզութիւ-
նը և մանաւանդ ճորտ բանաստեղծի ազատ, յանդուպն ոգին ¹⁾:

Երգին կցած է Օհանի հետևեալ ծանօթութիւնը. «Եղե տըջնո-
սոս ճաշեղ ճատթոմի ոցոցոտ մօցալոտտ լոնժլճա. խաւոնոցս տըլաջնի
նըլարնեցեղըլ յաճանց ծալոնիջըլտոն ճալաճըլընո; յըլաջնի
յալ ոլլըլ թոլնեցեղնո իլնա Ֆըլնա». (Այս թէքնիսի կդանակով յօրի-
նածը այսպէս ասած հայոցնանք է: Սոյեաթ-Նովան թէլաւում
կուիլ է երջանկայիշատակ Վախտանգ արքայազնի (Հերակլ II-ի
որդին) հետ. իրրև մի անմիտ (անգգայշ) մօրք՝ այնտեղ և եթ
ասեկ է արքայազնի դիմաց այս ոտանաւորը 1751 թականին):

¹⁾ Սոյեաթ-Նովան իր վրացերէն ոտանաւորներէից մէկի մէջ
ասում է.

Մի զլոյն ջար, տալալոմա ար ծոնլա

(Նա ուամիկ եմ, իշխան լինել չեմ ուզում)

Սոյեաթ-Նովայի ճորտութեան մասին վկայում է և Օհանը
մի ծանօթութեան մէջ. «Ենուտնոցս Յուրդի մըլոս կմաս ամբօմըն,
մարտալոնա» (Սոյեաթ-Նովային Գիօրգի թագաւորի (երբ նա դեռ
թագաւորանոց էր) ճորտ են անուանում. ճշմարիտ է):

ზღვას როგორ გააშრობს ვარსკვლავის სმივი
მტკვარს ცხრილით როგორ უნდა აიწყოს!
ჭარი რას დააგლებს ქვეთყრის კლდესა,
თუგინდ წლის წლამდინა ქროლა დაიწყოს!

თვეზი თუგინდ დაქლა, არ დაიყვირებს.
ფეხთ ჰინის დადება რათ უნდათ ვირებს.
ქვიშა მაშის აღაგს არ დაიჭირებს,
რაგინდ ყუთნის საბანშია ჩაიწყოს.

რაგინდ გაათეთრო სპილენძის თასი,
სპილენძი ერთია ვერცხლი ათასი.
ჭიქს არ მისცემენ სპილენძის ფასი,
თუგინდ ოქროს ბეჭედშია გაიწყოს.

ზოგზოგი კაცია ეშმაკის მეშა,
ეშმაკის ნაშენი ღმერთმან დაფუშა.
გოგრა არ გახდება შირაქის მეშა,
რაგინდ მაღლა სარგებელშია შაიწყოს.

მს ნუ იტყვი საზანდარი ვინა ვარ!
ანაბანა ვიცი სიტყვით შინა ვარ!
საიათნოფა მჭეიან, არუთინა ვარ!
სიტყვას ვიტყვი, ცამ ქუბოლი დაიწყოს.

«*ქრუაღეს ღარიფ ჯ მათიფი ქაიქლ ვომაფინგნსლ ბიქლ. მქმქ
ღოცსქს ჯ მათიფ მქლ ზოიქლ ღვლქ. ქრუ ღარიფ ჯ ანაასლ კაამქს
კარ ო. ღქს ქაიქს, მქსლიღ თოქსნსიქლ ქვქლ ჯარიანასქს:*

«*მოიქლ, მქსლიღ ზოან მთქმს, ჯი ფიოქლ. ქვქს ქრუქს ჯ აქსდ
თოქს ზნა. ალაფქ ჯი ღარიფ რამქსქს თსქლ რანსქ, მქსლიღ
ფოქმქსი ქსრმაქლ ზოანოქლ ცნსი:*

«*ქრუგანს ღიღქსი აფქსოასქსფიღ აფნბქ მთაქ—აფნბქ მქსქს
არბაქლ ჯაფარ არქქ: ჯაიაროქს აფქსლინ ჯსნ თაქ აფნბქ
ფქსქ, მქსლიღ ზოან თსქლ მათოანოქლ მქლ ჯაფგნსი:*

«*ქანს მარქქს, ფიზქ აქქსათოქლ სნ ათათანოქსი ფოქს. აა-*

տանայի շինածը թող Աստուած աւերի: Դպումը չի կարող դառնալ Շիրաքի վարունկ, թէկուզ նրան բարձր թարեքի վրա տեղաւորես:

«Դու մի՛ կարծիր, որ ես մի շնչին սաղանդար եմ. ես պրագէտ մարդ եմ, իշխում եմ խօսքին: Ինձ Սայեսթ-Նոփա կասեն, Արու-թինն եմ—խօսք կասեմ, որ ամպերը գոռալ սկսեն»:

